

Col·lecció Cooperativistes Catalans • 36

El moviment feminista cooperatiu

L'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista (1931-1939)

■ Marc Dalmau i Torvà • Mar Masip ■

• Col·lecció Cooperativistes Catalans — 36 •

EL MOVIMENT FEMINISTA COOPERATIU

L'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista
(1931-1939)

MARC DALMAU I TORVÀ
MAR MASIP

■■ Cossetània

2022

Director de la col·lecció:

Antoni Gavaldà, Fundació Roca i Galès i Universitat Rovira i Virgili

Consell Assessor:

Joaquim Albareda, Universitat Pompeu Fabra
Josep Casanovas, Universitat de Vic
Àngel Duarte, Universitat de Girona
Montserrat Duch, Universitat Rovira i Virgili
Pere Gabriel, Universitat Autònoma de Barcelona
Andreu Mayayo, Universitat de Barcelona
Ivan Miró, Fundació Roca i Galès
Xavier Palos, Fundació Roca i Galès
Josep Santesmases, historiador
Enric Vicedo, Universitat de Lleida

Primera edició: juny de 2022

© del text: Marc Dalmau i Mar Masip

Imatge de la portada: grup de dones de la Cooperativa La Moral de Badalona, extreta d'*Acción Cooperatista*, 16 d'octubre de 1931, núm. 441. Fundació Roca i Galès

Imatge de la contraportada: membres de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista l'estiu de 1933, durant una visita a la fàbrica de sabó de la federació, extreta d'*Acción Cooperatista*, 14 de juliol de 1933, núm. 532. Fundació Roca i Galès

Editen:

Fundació Roca i Galès
C. Aragó, 281, 1r 1a • 08009 Barcelona
Tel. 932 154 870 • Fax 934 873 283
fundacio@rocagales.org • www.rocagales.org

9 Grup Editorial
Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 602 591
cossetania@cossetania.com • www.cossetania.com

Disseny i composició: 3 x Tres

Impressió: Estugraf

ISBN: 978-84-1356-195-0

DL T 315-2022

El cooperatismo es una arma [...], es uno de los medios para secar en su origen una de las fuentes del capitalismo dominador.

MICAELA CHALMETA, 1913

No es el cooperatismo finalidad de abaratamiento de artículos de comer, de vestir o de viviendas, no; eso es únicamente atención a necesidades materiales; [...] más allá de la cooperación simplista [...] és el parapeto de aguante.

REGINA LAMO, 1923

Esa es la acción transformadora más trascendental del feminismo: convertir la existencia en una sonrisa.

REGINA LAMO, 1927

La dona és el factor principal del cooperativisme. Ella representa el consum. Comprant cada dia a la cooperativa, inconscientment, realitza un acte verament revolucionari.

MARIA PALOMERA, 1933

La dona, pel seu esperit de solidaritat, simpatitza amb la idea cooperatista, perquè sap que per ella pot arribar a un demà millor i més digne que el temps present.

MARIA PALOMERA, 1934

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ: El moviment feminista cooperatiu català, com un estel fugaç	7
1. L'AUTOORGANITZACIÓ FEMENINA OBRERA.....	11
1.1. El feminisme obrer	13
2. LA DONA COOPERATIVA: UNA LLUITA PERMANENT PER LA VISIBILITAT	17
2.1. La cooperativa com a extensió de la família	18
2.2. El «bello sexo y sus labores»: una presència espectral	20
3. ELS ANTECEDENTS DEL FEMINISME COOPERATIU	23
3.1. El mirall internacional	23
3.2. Els homes i les dones del primer moviment cooperatiu català	27
3.2.1. Les dones invisibles	29
4. LES PRIMERES COOPERADORES: DUES DONES EXCEPCIONALS	35
4.1. Regina Lamo: l'economista i periodista cooperativista	35
4.2. Micaela Chalmeta, la infatigable propagandista del cooperativisme.....	39
4.3. Traspasant el llindar de la visibilitat: de compradores a cooperadores	42
4.3.1. La labor propagandística de Lamo i la polèmica amb els homes de la federació.....	43
4.4. La lluita per un espai propi: les primeres organitzacions femenines cooperatives.....	46
4.4.1. L'activitat feminista de les cooperadores de La Moral de Badalona.....	48
4.4.2. El grup femení de la Unió Cooperatista Barcelonesa.....	52
4.4.3. Maria Palomera i Giró.....	55
4.4.4. La Secció de Propaganda Femenina	58

5. L'AGRUPACIÓ FEMENINA DE PROPAGANDA COOPERATISTA	61
5.1. La unió dels grups femenins: engranatges de la Comissió Femenina de Propaganda Cooperatista	62
5.2. La fundació de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista	63
5.2.1. El primer pas: la proliferació de grups femenins	66
5.2.2. El segon pas: la capacitació i l'aprenentatge	70
5.2.3. El tercer pas: de simples compradores a la representació plena	75
5.2.4. El pacifisme feminista	81
5.3. Una consolidació fugaç en temps agitats	82
5.3.1. Les colònies infantils	84
5.4. Les dones, la revolució i la guerra	86
5.4.1. A la rereguarda de la rereguarda	87
5.4.2. Les morts sobtades	92
5.5. El «darrer» congrés del cooperativisme català	93
APÈNDIX DOCUMENTAL	95
Algo de feminismo cooperativo, <i>per Regina Lamo</i>	95
La actuación de la mujer, <i>per Pepita Bosque</i>	97
Reglamento de la Agrupación Femenina de propaganda cooperatista	97
Dones de Catalunya	99
La missió de la dona a la cooperativa, <i>per Micaela Chalmeta</i>	101
La mujer española en la lucha antifascista, <i>per Lorenza García de Riu</i>	103
Sección femenina, <i>per Lorenza García de Riu</i>	105
FONTS DOCUMENTALS	107
Bibliografia	107
Documentació	109
Premsa consultada	110

INTRODUCCIÓ
EL MOVIMENT FEMINISTA COOPERATIU CATALÀ,
COM UN ESTEL FUGAÇ

Sin las compras hechas por las mujeres cooperadoras,
el Movimiento Cooperativo no existiría. Sería inútil que los
hombres formasen sociedades cooperativas si las mujeres
no acudieran a proveerse y tomaran la costumbre
de comprar fuera de ellas.

ALICE HONORA ENFIELD, 1932

La cooperació —almenys la cooperació de consum—
és tan eminentment del domini de la dona, que hom
s'estranya que ella no l'hagi inventat.

MADAME TREUB, 1938

Seguint el testimoni de dues de les *guilders* cooperadores més destacades, l'anglesa Enfield i la neerlandesa Treub, es pot extrapolar que poques institucions obreres foren, per la seva naturalesa i activitat, tan eminentment femenines com les cooperatives de consum. Les labors d'adquisició i abastiment de productes de primera necessitat eren funcions bàsiques clarament assignades a les dones i assumides per elles. Tanmateix, com a fidel reproducció de l'ordre social patriarcal dominant, les tasques de representació, des de la mateixa condició de titular de ple dret fins a l'assumpció de càrrecs, eren exclusivament monopolitzades pels homes. Les dones, en una de les contradiccions essencials,

i més lacerants, que caracteritzaren el moviment cooperatiu català, gairebé mai disposaren de participació plena dins les cooperatives, i hagueren de lluitar intensament, també de forma intestina, per aconseguir-la. Durant moltes dècades, les cooperadores foren relegades a un determinat tipus d'activitats, apartades de l'arena pública, condemnades a la invisibilitat permanent, malgrat que la seva labor sostenia la base de l'activitat cooperativa. És manifest que tal contradicció travessava estructuralment tota la societat, i no deixava de reproduir-se dins els moviments de caràcter emancipatori com el cooperativisme o el sindicalisme obrer.

No obstant això, no hi ha dubte que les dones tingueren un paper cabdal dins el cooperativisme i, per extensió, en tot l'obrerisme català. I no tan sols, contra el que se sol pensar, com a vertebradores essencials de l'àmbit domèstic i de les cures, com a «mares i esposes abnegades» o «àngels de la llar», sinó com a protagonistes directes en la intensa labor de transformació social. Les dones encapçalaren múltiples lluites per la millora de les condicions materials d'existència amb un paper preponderant en el tèxtil, l'eix vertebrador de la industrialització a Catalunya, participant, a primera línia, en moltes protestes socials en l'àmbit laboral i sindical. Però també, més enllà, en el combat contra l'explotació, la injustícia social i la carestia, protagonitzant cada una de les lluites contra l'opressió del poder clerical, l'antimilitarisme i pels drets civils. En tot cas, cal tenir present que, al marge de la seva capacitat de mobilització i d'irrupció a l'escena pública, fos com a impulsores de l'autoorganització quotidiana amb la implementació d'escoles, mutualitats o institucions de salut en el camp associatiu del suport mutu, o fos en l'articulació de la sociabilitat i l'emancipació cultural, les dones jugaren un rol fonamental en les lluites socials.

A les cooperatives, les dones cooperadores catalanes formaren part d'una minoria entre minories, que tan sols amb molt d'esforç i anys de lluita es feren escoltar. Envoltades d'homes, destinades de forma atàvica a desenvolupar un paper secundari, malgrat sostenir la vida de les entitats, només aconseguiren fer-se sentir després d'un procés ardu d'emancipació, superant la doble i triple discriminació i explotació —a casa, a la feina i a la cooperativa—, en un camí ple d'obstacles, desavantatges i dificultats cap a l'autonomia i la independència. D'inici, necessitaren d'una etapa de formació i aprenentatge —moltes vegades autodidacta— per assolir una conscienciació personal i col·lectiva que les portà al següent pas, la formalització del suport mutu i l'associació formal entre elles, i d'allà, sense descans, fins a aconseguir el reconeixement públic en els espais de representació i decisió. Tan sols multiplicant la seva presència, garantint la intervenció femenina en tots i cadascun dels mítings i actes d'afirmació cooperativista, en cada reunió i trobada, en les excursions i visites, i només organitzant curssets i conferències, concerts i obres de teatre o escrivint articles a la premsa, pogueren conquerir el seu dret a ser-hi, a ser reconegudes com a subjectes de ple dret. Com escriví una d'aquelles dones extraordinàries, Maria Palomera,

ja a la dècada de 1930, només mitjançant la seva lluita aconseguiren passar de ser considerades com a simples *compradores* a ser-ho com a *bones cooperadores*.

Com veurem, a més, el procés de les dones s'hagué de conjugar amb l'evolució del mateix moviment cooperatiu que, tot i que ja durant els inicis del segle xx havia acceptat sobre el paper la igualtat teòrica entre homes i dones, encara tardà dècades a ratificar-ho i portar-ho a terme a la pràctica. No ens hauria d'estranyar que l'apogeu de la trajectòria de les dones cooperadores, durant els primers anys republicans precisament, coincidís en el seu zenit amb els anys de més potència del moviment cooperatiu a Catalunya; segurament una cosa fou reflex de l'altra i es reforçaren mútuament. En tot cas, l'aparició fulgurant de les dones fou breu i bonica, com un estel fugaç preciós, però que s'extingí ràpidament. Perquè tot allò transcorregué d'una forma precària, i acabà d'una manera dramàtica; foren molt poques les dones que aconseguiren obrir-se espais propis de representació. I, a més, quan semblava que ho havien assolit —o que començaven a assolir-ho—, el cop d'estat i la dictadura hi posà fi d'una forma dràstica, violenta i contundent.

La història d'aquelles dones concretes, més aviat tràgica, viscuda entre dificultats, la pobresa i la precarietat, vinculada entre malalties, morts i exilis, ha romanut en el desconeixement més absolut durant molts anys, i ja és l'hora —aquest llibre només n'és una humil contribució— d'homenatjar la seva memòria. Cal posar de manifest la necessitat d'explicar el passat històric a través de les seves vivències, recollir les poques engrunes que deixaren, repassar-ne l'estela per poder salvar els buits de la impossibilitat biogràfica.¹ Perquè una història social sense les dones resulta una història parcial. La seva relegació en cada societat donada també repercuteix de forma decisiva en les dificultats de recopilar fonts per part de la historiografia. Es fa necessari vindicar-ne la importància i el llegat, reteixir el relat històric de forma integral, per fer justícia, també, a la veritat sobre els orígens de la societat actual. Recuperar, anomenar i reconèixer la seva labor, fer ressonar els seus noms, també és una forma de restituir els principis que les animaren. Elles «inventaren» el moviment feminista cooperatiu i posaren les bases de l'avui anomenada economia feminista, fonamental en la incorporació d'una ètica de les cures,² sense la qual ni el cooperativisme ni l'economia social i solidària, actualment, no podrien significar-se plenament com a tals.

1. TERRADES, I. (1992): *Eliza Kendall. Reflexiones sobre una antibiografía*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, p. 3.

2. LA CIUTAT INVISIBLE; EQUILATERA (2021): *Diagnosi de les cures en l'entorn comunitari a la província de Barcelona des de la perspectiva de gènere*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

1. L'AUTOORGANITZACIÓ FEMENINA OBRERA

En el transcurs de gairebé tres segles, el procés industrialitzador reestructurà i tingué un impacte integral sobre la vida de la societat en general, i sobre les dones treballadores en particular. La divisió social del treball significà a l'ensem una divisió sexual del mateix, això és, una distribució diferencial de la posició de les persones en el procés de producció social en funció del sexe. I això, no com a quelcom nou, com a ruptura, sinó, més aviat, i precisament, en continuïtat històrica i de forma funcional al reforçament de la dominació patriarcal, de les formes econòmiques prèvies i de segregació sexual laboral heretades, derivades del sistema gremial. A nivell socioeconòmic, tal redistribució es traduí en l'assignació de determinades tasques, els rols atribuïts i l'accés a uns determinats llocs de treball qualificats o no, ben remunerats i protegits, o, en canvi, pitjor retribuïts i precaris. I, de forma consegüent i en estreta correlació, en la delimitació de les esferes d'actuació preferencials —productiva o reproductiva—, en la concepció i distribució de l'espai —públic o privat— i, finalment, amb relació als drets i deures sociopolítics adscrits de forma genèrica, en funció del sexe. Com bé sabem avui, la producció sociohistòrica de la diferència sexual polaritzada entre dos sexes (masculí i femení) com a camp de força de les relacions de poder, assignava pràctiques i activitats adscrites a cada rol, de manera funcional, com si fos una atribució «natural».³ La creació de l'esfera privada, per exemple, fou determinant per augmentar la demanda del consum i, per tant, essencial per garantir l'acumulació.⁴ Aquell mode de producció diferencial de trets, identitats i tasques s'apuntalà i es «naturalitzà»

3. DORLIN, E. (2020): *La matriz de la raza. Genealogía sexual y colonial*. Tafalla: Txalaparta; i DAVIDOFF, L.; HALL, C. (1987): *Fortunas familiares*. Madrid: Ed. Cátedra.

4. DAVIDOFF i HALL, *op. cit.*, p. 10.

amb la producció social del gènere, un imaginari i un discurs articulats com a retòrica legitimadora de tota l'estructura social.

En aquell marc, les dones ocuparen sempre una posició devaluada i de subalternitat respecte dels homes, especialment en l'esfera productiva, realitzant aquelles feines «sobreres» que no volien assumir els mascles, treballant en els pitjors llocs de treball, sota el pretext que, preferentment, havien de complir una altra funció social: ocupar-se de forma prioritària de l'esfera reproductiva. Així doncs, la tasca històrica fonamental assignada a les dones fou la responsabilitat de vetllar per la preservació de la vida i la provisió de recursos bàsics per a l'existència: les cures, l'alimentació, el vestir, l'administració de la llar, la criança..., i això es traduí també en el tipus de lluites que encapçalaren, sempre relacionades amb la subsistència material de les famílies obreres.⁵ No obstant això, per copsar-ne bé els matisos, es fa necessari transitar més enllà de la correspondència normativa espúria de l'arquetip de l'home de taller i de fàbrica com a «guanyador del pa» i de la dona com a «mestressa de casa». La recerca històrica ens ensenya, en canvi, que el desplegament sociohistòric fou més complex. Les dones no tan sols treballaren a les fàbriques i tallers, sinó que exerciren un paper imprescindible en el funcionament ordinari del mercat laboral de bona part del segle XIX i el XX,⁶ absorbint les feines complementàries més precàries i devaluades, i assumint, a l'ensem, les tasques reproductives de la societat, entre elles la criança i les labors domèstiques associades a la llar.

Ara bé, més enllà del treball assalariat, en una anàlisi a nivell sistèmic, tal esquema d'operacions ens desvela l'ocultació d'una contradicció essencial del capitalisme entre la generació de valor i la creació de vida, ja que, mentre la reproducció social era i és indispensable per al capital, al mateix temps constituïa i constitueix un obstacle per a la seva acumulació.⁷ És d'aquesta manera com se'ns revela la pràctica d'una economia moral diferencial de les dones respecte dels homes. Les dones treballadores, a part de nodrir el mercat de futurs assalariats i força de treball, assumiren el paper de proveïdores i distribuïdores de béns i recursos essencials de la comunitat, cultivant el vincle i les relacions de suport mutu quotidianes fonamentals per a la reproducció i el manteniment de la vida.⁸ L'autoorganització femenina es modulà en contestació al mode de producció capitalista i patriarcal, i inicià un lent procés d'aprenentatge i de formació, d'associació i de conscienciació, que possibilità primer l'autoreconeixement

5. KAPLAN, T. (1982): «Female Consciousness and Collective Action: The Case of Barcelona, 1910-1918», a *Signs*, 7(3), p. 545-566.

6. BORDERÍAS, C. (ed.) (2007): *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea, 1836-1936*. Barcelona: Icaria Editorial.

7. FERGUSON, S. (2020): *Mujeres y trabajo. Feminismo, trabajo y reproducción social*. Barcelona: Sylone y Viento Sur.

8. KAPLAN, *op. cit.*